

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 8 (2021/Kış), ss. 301-324.

Geliş Tarihi: 22 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 25 Ocak 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE'DE TÜTÜN ÜRETİMİNİN GELİŞİMİNDE MÜBADİLLERİN YERİ

Cengizhan HALAÇLI*

Öz

30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan taraflarınca Lozan Barış Konferansı'nda imza altına alınan "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" antlaşması, ulus-devlet inşa etme niyetine sahip olan ve bu niyetlerini iç politikalarında da uygulamaya geçiren her iki devlet için de oldukça büyük bir önem taşımıştır. İmzalanan bu antlaşma yalnız demografik değişime yol açmamıştır. Akabinde siyasi, iktisadi ve sosyolojik etkileri ile sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple genç Türkiye Cumhuriyeti için Yunanistan'dan gelecek tütün işiyle uğraşan mübadil-ler iktisadi açıdan büyük önem taşımıştır. Bu araştırma makalesi Yunanistan'dan gelen tütüncü mübadillerin yerleştirilmelerini, yaşadıkları sorunları ve sonraki süreçte Türk tütün sektörüne iktisadi etkilerini açıklamaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, Mübadiller, Etabli, Tütüncü Mübadiller.

THE PLACE OF IMMIGRANTS ON DEVELOPMENT OF TOBACCO PRODUCTION IN TURKEY

Abstract

The "Contract and Protocol on the Turkish-Greek Population Exchange" agreement, which was signed by the Greek and Turkish states on 30 January 1923 during the Lausanne Peace Conference, was of ultimate importance for both states that had the intention of establishing a nation-state and implemented their intention in their domestic policies. This treaty did not

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (chalacli@gmail.com). ORCID ID: 0000-0002-8233-5765.

only cause demograp-hic change. Subsequently, it brought problems with its political, economic and sociological effects. For this reason, the emigrants are engaged in the tobacco business will come from Greece for young Republic of Turkey was of great importance in economic sense. This research article will try to explain the resettlement of the tobacco traders from Greece, their problems and their economic effects on the Turkish tobacco industry in the following pe-riod.

Keywords: Population Exchange, Immigrant, Established, Tobacco Immigrants.

Giriş

19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ndeki tarımsal üretim yerini önceki yüzyıllara kıyasla sanayi için gerekli olan ürün çeşitlerine bırakmıştı¹. 19. yüzyıl biterken ise tütün, ihraç edilen ürünler arasındaki payını oldukça artırmış bir durumdaydı². Osmanlı Devleti'nin karmaşık nüfus yapısı içinde birçok iş kolunda olduğu gibi, tütün üretiminde de Ortodoks nüfus oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Ayrıca tütün alım ve satımında Ortodoks tüccarlar dış piyasalara açılmada önemli bir yer tutuyordu. Türk-Yunan Savaşı'nın bitimine doğru, Türkiye'den önemli oranda Rum-Ortodoks nüfus, ülkeden ayrıldı. Bunun üzerine taraflar arasında 30 Ocak 1923 tarihinde Türk-Rum Nüfus sözleşmesi imzalandı. Mübadele anlaşmasından önceki ve sonraki süreçte yaklaşık olarak 1.200.000 Ortodoks, Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a göç etti. Bunun karşılığı olarak da 500.000 Müslüman, Yunanistan'dan alınarak Türkiye'ye getirildi. Ortodoks nüfusun ülkeden ayrılmasıyla, tütün üretimini gerçekleştirecek önemli bir nüfus artık üretim dışında kalmıştı. Savaş öncesi üretim düzeylerinin sürdürülebilmesi amacıyla terk edilmiş tütün üretim alanlarına tütüncülükle uğraşan mübadillerin yerleştirilmesi gerekli görünüyordu.

İskân uygulaması büyük ölçüde Türkiye'den ayrılan Ortodoks nüfusun terk etmiş olduğu toprakların ve öteki yerleşim alanlarının türüne göre planlanıyordu. Bu açıdan, gelen mübadiller içerisinde tütüncülükle uğraşmamış

¹ Bkz. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, ss. 169-227.

² İsmail Coşkun Ceylan, *Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 40.

olanların yeni sayılacak bu alana yönlendirilmesi gerekliydi. Planlamayı yapacak ve göçmenleri bu yeni üretim türüne hem yönlendirecek hem de alıştıracak olan taraf ise devlettir. Bu sebeple devlet tarafından izlenen iskân siyasetinde çiftçiyi yönlendirme, teşvik etme ve göçmenleri bu alana alıştırmaya gibi adımların atıldığı görülebilir.

1. Mübadeleyle Birlikte Yunanistan’dan Gelen Tütüncü Mübadiller

Mübadele ile Türkiye’ye gelecek olan tütüncüleri bekleyen büyük sorunlar mevcuttu. Bu sorunlardan biri; mübadeleyi beklemeden ülkelere giden Rumlardan geriye kalan tütün tarlalarının bakımsızlıktan dolayı ekim yapılamayacak durumda olmasıydı. Zira geçen savaş yıllarında araziler büyük zarar görmüş; daha mübadele öncesinde Rumların ayrılıp gitmesiyle de sahipsiz kalan tarlalar bakımsız kalmıştı. Diğer göze çarpan sorun ise; bu tarlaların dışındaki ekilebilir durumda olan tarla arazilerine bölge ahalisinin ağır biçimde zarar vermesiydi. Sorunların ışığında değişime tabi tutulacak tütüncü mübadillerin getirilmesi, yerleştirilmesi ve bir an önce üretici konuma getirilmesi hükümet açısından büyük önem taşıyordu. Bu nedenle hükümet öncelikli olarak Yunanistan’ın hangi bölgesinden ne kadar sayıda tütüncünün geleceğini belirlemeye çalıştı. Yapılan belirlemeye göre sekiz ayrı bölgeden toplamda 95.000 tütüncünün mübadele kapsamında Türkiye’ye geleceği belirlendi³.

Tablo 1: Yunanistan’dan Gelen Tütüncü Mübadillerin Gelecekleri Yerler ve Sayıları

Gelecekleri Yerler	Mübadil Sayısı
Drama ve Kavala	30.000
Serez	20.000
Kozana, Girebene, Naslıç ve Kesriye	2.500
Kayalar, Karafeyye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gavgili’nin Yunanistan’a kalan köyleri, Yenice-i Vardar, Karacaabat	3.000

³ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 18.

Zeytuncü, Dırama, Kavala ve Selanik	4.000
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	20.000
Preveze ve Yanya	15.000
Midilli, Girit ve çevresindeki adalar.	0
Toplam	95.000 kişi

Kaynak: *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 18.

2. Tütüncülerin Karşılaştığı Sorunlar

Sayıları yaklaşık 100.000'e dayanan tütüncü mübadiller için hükümet hemen işe koyuldu. Öncelikli olarak tütün yetiştirilen ya da yetiştirilmeye uygun yerlerin nereleri oldukları belirlenmeye çalışıldı. Buna göre, Ege Bölgesinde; İzmir, Denizli, Manisa, Uşak, Balıkesir, Muğla ve Aydın, Karadeniz Bölgesinde; Samsun, Tokat, Trabzon, Amasya, Sinop, Artvin, Rize ve Giresun, Marmara Bölgesinde; Bursa, Çanakkale, Bilecik, Bolu, Sakarya, Kocaeli, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Malatya, Adana, Gaziantep, Siirt, Bingöl, Hakkâri, Mardin ve Van şehirleri tütün yetiştirilmeye uygun yerler olarak belirlendi⁴.

Tütün ekimine uygun yerler belirlendikten sonra sıra tütün ekimi yapılacak bölgelere mübadillerin yerleştirilmesi için hasarlı evlerin onarılmasına geldi. Bu amaca yönelik olarak hükümetin Karadeniz bölgesindeki zarara uğramış evlerin onarımı için ayırdığı 1,5 milyon liranın içinden bu onarım işi için de para harcandı⁵.

Hükümetçe yerleştirilmelerine en çok özen gösterilen mübadil grubu olan tütüncüler, yerleştirilmelerinde yeterli sayıda evin bulunmaması, mevcut olanlarda onarımların devam etmesi ve üretici konuma geçene kadar beslenmelerinin sağlanması gibi çeşitli konularda sorunlarla karşılaştı. Örneğin, Samsun dolaylarına yerleştirilen tütüncülerin bölgeye gönderilmiş olmalarına rağmen yerleştirilmelerinde sıkıntılar yaşanmıştır. Bununla birlikte uygun bir ev bulunamamasından dolayı mübadillerin halen şehirlerin kıyı kesimlerinde hatta kumsallarda yaşadıklarına dair haberlere dönemin basınında sıkça

⁴ Tütün Ekserleri Derneği, *Bülten*, Sayı: 42, 1999, ss. 13-15.

⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Zabıt Ceridesi(ZC)*, Devre: 2, Cilt: 9, s. 60.

rastlanmıştır. Yine basında yer alan haberlere göre tütüncülerin yaşadıkları aksiliklerden dolayı üretim süreçlerinin verimsiz geçtiği, gelecek seneki durumlarının dahi verim açısından şüpheli gözüktüğü belirtilmiştir⁶.

Mübadiller bazı zamanlarda ise geldikleri yerlere benzemeyen bölgelere yerleştirilmeleri sonucunda mesleklerini icra etmekte zorlandılar. Örneğin tütüncülükle uğraşan bazı mübadiller, tütün ekimine elverişsiz bölgelere iskân ettirilmelerinden ötürü mesleklerini icra edemediler. Böyle bir durumla yüzleşen mübadillerin bir kısmı geçimlerini sağlamak için başka mesleklerle meşgul oldu. Bundan dolayı da önemli ekonomik kayıplarla karşılaştılar⁷.

Karadeniz Bölgesinin coğrafi açıdan dağlık ve engebeli olmasının ev inşaatı sürecinde yarattığı sıkıntı, tütüncülerin yerleştirilmelerinde karşılaşılan diğer bir sorun olarak hükümetin dikkati çekti. Buna kıyasla daha düz bir zeminde bulunan Marmara Bölgesi’nde inşaat işleri daha kolay ve hızlı bir şekilde tamamlanarak mübadillerin yerleştirilmelerine başlandı.

Tütüncü mübadillerin yerleştirilmelerinden sonra karşılaşılan sorunlar yalnızca yetersiz ev ve tütün tarlası arazisiyle de sınırlı değildi. Bu sorunlar daha mübadele başlamadan gün yüzüne çıkmıştı. Örneğin ilk sıkıntı, Yunanistan’dan gelen tütüncülerin kısa bir süre içerisinde göç etmeye zorunlu bırakılmalarından kaynaklandı. Buna göre; mübadiller satılmaya elverişli durumdaki mallarını hızlıca elden çıkartarak maddi kayıplardan mümkün olduğu kadar az etkilenmek istedi. Bununla bağlantılı olarak, göç işinin ivediliğini kavrayan ve bu durumdan çıkar elde edip yararlanmak isteyen birtakım Yunanlı çiftçi tarafından, Türk tütüncülerin ellerinde bulunan tütünler düşük bir fiyattan satın alındı⁸.

Yaşanan bu sıkıntılı süreçten dolayı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Bakanlığı) özellikle Drama, Kavala ve Selanik dolaylarındaki mübadillerin ellerindeki mallarını düşük bir fiyattan satmalarını engellemek için girişimlerde bulundu⁹. Buna yönelik, bölgede tütüncülük yapan ve elinde tütünü bulunan mübadillere Osmanlı Bankası tarafından 1 milyon lira avans verilerek tütünlerin

⁶ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 152.

⁷ Fahrettin Tepealtı, “Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı”, *Coğrafya Dergisi*, Sayı: 39, İstanbul, 2019, s. 96.

⁸ Mesut Çapa, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 05, Ankara, 1990, s. 54.

⁹ Çapa, *a.g.m.*, s. 54.

Türkiye'ye taşınmaları konusunda adımlar atıldı¹⁰. Aynı şekilde Kavala'dan gelecek olan tütüncülere ait tütünlerin taşınması işi için de Reji İdaresi'ne para ayrıldı¹¹.

Yunanlılar, yukarıda anlatılan engellemelerin yanında tütüncü mübadillerin kaliteli tütün üretiminin yapıldığı Samsun ve çevresine gönderilmelerini de engellemeye çalıştı. Buna göre; Yunanlılar tarafından o bölgeye gidecek tütüncülere eğer o bölgelere giderlerse kendilerinin olumsuzluklarla karşılaşacakları söylenip mübadillerin o bölgelere yerleşmeleri engellenmek istendi. Yunanlıların Türkiye'ye gelecek tütüncüler üzerinde yarattığı olumsuz durumu ifade etmek üzere mecliste konuşan Mübadele, İmar ve İskân Vekili (Bakanı) İzmir Mebusu (Milletvekili) Mahmut Celal (Bayar) Bey şöyle demiştir¹²:

“Yunanlılar Samsun'a gidecek muhacirler üzerinde propaganda yapıyorlardı. «Oraya gitmeyiniz, giderseniz sizin için mahvı felâkettir» diyorlardı. Onlar biliyorlardı ki, Samsun dünyanın en nefis tütün yetiştiren bir muhitidir. Oraya terbiye görmüş muktedit muhacirler gittiği zamanda, sanat ve tabiat birleştiği vakit Yunan tütüncülüğünü şöhret itibariyle gölgede bırakacaktı. Onlar; bu maksadı istihdaf ederek muhacirini Samsun'a göndermemek için teşvikat ve ifsadatta bulunuyorlardı. Biz de uğraşıyorduk ve mukavemet ediyorduk”.

Ülkeye gelen mübadiller, eğer talepte bulunurlarsa istedikleri yerleşim yerlerine göç etmeleri konusunda serbesttiler. Böyle bir başvuru yapmaları akabinde iskân haklarından vazgeçmeleri ve hükümetten alacakları yardımlardan muaf tutulmaları şartıyla istedikleri bölgelere iskân etmelerine izin verildi¹³. Fakat Vekalet'ten izin almadan istedikleri yerlere göç eden mübadiller ile hükümetin zaman zaman karşı karşıya geldiği olaylar da oldu. Bu konu hakkında bilgi veren Mentеше Mebusu Esat Efendi'nin verdiği örnek bir olaya göre; kaliteli tütün yetiştiricileri olarak bilinen Drama bölgesinden bir grup mübadil, kendilerine yerleşim yeri olarak gösterilen İzmit'i beğenmemiştir. Bunun akabinde mübadil grup, Vekâletten izin almadan İstanbul'a gitmiş ve oraya yerleşerek tütüncülükle uğraşmaya başlamıştır. Bu kişilerin işlerindeki ustalıkları hemen ortaya çıkmış ve tütün ekimlerini yapmalarından bir süre sonra iyi kalitede tütünler üretmeye başlamıştır. Fakat

¹⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-10-0-0, Kutu: 123, Gömlek: 876, Sıra: 20, ss. 1-5.

¹¹ BCA, Fon: 272-0-0-14, Yer: 76.28.15.1-11.

¹² TBMM, a.g.e., D: 2, C: 10, s. 57.

¹³ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, ss. 68-69.

Vekâlet, izin alınmadan yerleşim yerlerini terk ettikleri için adı geçen mübadilleri İzmit’teki asıl yerleşim yerlerine dönmeleri konusunda uyarmıştır. Sonuç olarak yeni yerlerinde üretime geçen ve oldukça da iyi verim elde eden tütüncüler, Vekâletin katı tutumu sonucu İzmit’teki verimsiz topraklara zorunlu olarak geri gönderilmiştir¹⁴.

3. Tütüncülerin Yerleştirilmeleri

Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey’in de ifade ettiği gibi; mübadele sonucu yerlerinden ayrılarak Türkiye’ye gelen mübadiller, ülkeye geldikleri vakit, geldikleri yerde icra ettikleri tütüncülük, zeytincilik, bağcılık vb. meslek ve sanat kollarına göre yerleştirilmeye çalışıldı¹⁵. Mübadillere yerleştirilmelerinden sonra ihtiyaç duymaları halinde dükkân, bağ ve bahçe de verildi¹⁶.

Evlerin inşa ve tamirleri tamamlanması akabinde ülkeye gelen tütüncüler ilk olarak Samsun ve çevresi ile İzmir ve çevresine yerleştirildi. Özellikle Drama ve Kavala bölgesinden gelen donanımlı 30.000 tütüncü mübadilin Samsun ve İzmir çevresine yerleştirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde konu oldu¹⁷. Konuyla ilgili konuşan Refet Bey şöyle demiştir¹⁸:

“Efendiler, bunları mesleki ziraileri itibariyle ayırmak lâzım gelirse sanatları itibariyle tefrik etmek icap ederse köylülerin en ziyade maişetlerini temin eden kısımları yüz kısma ayırmak icap eder. Sonra efendiler! Bazı köyler vardır ki, bütün maişetini tütüncülükle temin eder. Meselâ, Drama köyleri içerisinde böyle mahaller pek çoktur. Hülâsa efendiler, köylerin içerisinde arazisinin ne kadarı ovalık ne kadarı dağlıktır. ... Meselâ Dramalılar tütüncüdür. Anadolu'da en iyi tütün yetiştiren yerler neresidir, Samsun ve İzmir havalisi, işte buna göre düşünülmüş ve böylece tefrik edilmişlerdir. Bazı yerler vardır ki birinci sınıf tütün yetiştirirler. İşte birinci sınıf tütüncüler oralara yerleştirilmişlerdir. Bunları iskân için Anadolu'nun vasatına getiremezdik”.

¹⁴ TBMM, a.g.e., D: 2, C: 9, s. 83.

¹⁵ Özel Şahingiray (Hazırlayan), *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*, Doğu Limited Ortaklığı Matbaası, Ankara, 1954, s. 148.

¹⁶ İbrahim Erdal, *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1930)*, İdeal Kültür yayıncılık, İstanbul 2018, s.162-164; İpek, A.g.e., ss. 77-79.

¹⁷ Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazasından gelen tütün işçisi ve çiftçilerine ait tasfiye talepnameleri için bknz: BCA, Dışişleri Bakanlığı Fonu: 130-0-0-0, Muhtelit Mübadele Komisyonu Talepnameleri Fonu: 130-16-12-2.

¹⁸ TBMM, a.g.e., D: 2, C: 10, ss. 42-43.

Tütüncülerin ülkeye getirilip yerleştirilmeleri sırasında kendilerine verilecek arazilerle ilgili izlenecek yolda arazinin verimliliği, yerleştirilecek ailenin üye sayısı vb. kriterler dikkate alındı. Kriterler belirlendikten sonra aile reislerinin isimleri yazılıp kura çekilişinin yapılacağı torbaya konuldu. Daha sonra köylerde bulunan heyetler ve komisyon üyeleri eşliğinde bu torbadan isim çekilmesi yapıldı. Arazi dağıtım yapılrken ise ortalama beş kişiden oluşan bir çiftçi ailesi baz alındı. Bu kıstasa göre yetiştirilecek ürünlerin türü ile büyük şehirlerde bulunan arazilerin deniz ve demiryolu istasyonlarına uzaklıklarına göre çiftçilere verilecek arazi dönümleri belirlendi¹⁹.

Dağıtılan arazilerin büyüklüklerine bakıldığında; bir çiftçi ailesine kaliteli tütün üretimi yapılan Samsun ve çevresindeki yerlerden en az 12 dönüm, en fazla ise 15 dönümlük arazilerin verildiği gözükmektedir. Samsun'a göre daha az tütün üretimin yapıldığı İzmir ve çevresindeki arazilerden ise daha çok dönüm verildi. Bu bölgelere yerleştirilen ailelere en az 15, en çok ise 20 dönümlük araziler verildi²⁰.

Tütüncülerin yerleştirilmelerine 1923 sonu ve 1924 başı itibariyle başlandı. Örneğin Kavala'dan İzmir'e gelen 686 tütüncü ve çiftçi gerekli işlemlerin yapılmasının ardından yerleştirilmek üzere Çeşme'ye gönderildi. Bu bölgede tütün ekimine uygun 4,000 dönümlük tütün arazisi ve 330 civarında da içerisinde yaşanılabilir terkedilmiş ev (*emval-i metruke*) mevcuttu. Yine aynı şekilde tütüncülük işiyle uğraşan 918 mübadil geçici süreliğine İstanbul'da misafir edildi. Daha sonra bu kişiler yerleştirilmek üzere Samsun'a gönderildi. Özellikle tütüncülerin yerleştirilmelerine hükümet nezdinde büyük önem verilerek iklim şartlarına ve toprağın uygunluğuna dikkat edildi. Bunun yanında Türkiye'ye gelen mübadillerin çoğu coğrafi olarak en yakın bölge olan Trakya'ya yerleştirilmek istedilerse de bu isteklerin çoğu hükümet tarafından kabul edilmedi²¹.

Kaliteli tütün yetiştirmeleriyle bilinen 30.000 civarındaki Dramalı ve Kavalalı tütüncü bahsedilen sebeplerden dolayı öncelikli olarak Samsun ve çevresine yerleştirildi²². Geriye kalanlar Tokat'a yerleştirilmek üzere bölgeye gönderildi. Bu sebeple Samsun ve çevresinde de yeterli tütün arazisi ve ev

¹⁹ İbrahim Erdal, Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 133. ; *İskân Tarihçesi*, a.g.e., s. 30.

²⁰ Erdal, a.g.t., s. 133. ; Arı, a.g.e., ss. 135-136.

²¹ Çapa, a.g.m., ss. 55-69.

²² Erdal, a.g.t., s. 163.

kalmadı. Bunun üzerine de Drama, Kavala, Zeytuncü ve Selanik’ten gelen 4.000 kişilik tütüncü mübadil grubu İzmir başta olmak üzere Mentеше, Denizli, Manisa ve çevresindeki yerlere gönderildi²³.

Drama ve Kavala’dan başka sayıca diğer bir büyük grup ise Serez’den gelen tütüncülerdi. Hükümet adı geçen mübadillerin yerleştirilmesine de tıpkı Drama ve Kavalalı tütüncülere verdiği önem derecesinde yaklaştı. Hükümet, yaklaşık 20.000 kişilik bu tütüncü grubunu çoğunlukla Akdeniz Bölgesi’ne yerleştirilmeleri için gönderdi. Burada en büyük yerleşim noktası Adana oldu²⁴. Geriye kalan tütüncüler Adana’nın çevresindeki Mersin ve Antalya gibi illere dağıtılarak yerleşimleri sağlandı²⁵.

Serez gibi diğer bir büyük tütüncü grubu ise Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar ve Nevrekop’tan gelen 20.000 kişilik grup oldu. Bunların yerleştirilip üretici konuma geçirilmesine diğerleri gibi özen gösterildi. Buradan gelen 20.000 kişilik mübadilin çoğu Marmara Bölgesi’ne özellikle de Çatalca ve Tekirdağ’a yerleştirildi²⁶. Bu yoğun yerleşim sonucu Tekirdağ çoğunluğu tütüncü toplamda 33.728 mübadile yerleşim yuvası oldu. Tekirdağ’ın yoğun yerleşime sahne olmasından dolayı mübadillerin diğer kısmı İç Anadolu’ya gönderildi. Burada ise Niğde diğer büyük yerleşim yeri oldu²⁷.

Son olarak Preveze ve Yanya civarından gelen büyük gruplu tütüncülerin yerleştirilmesine başlandı. Buradan gelen yaklaşık 15.000 kişilik tütüncünün Akdeniz Bölgesi’nde yerleştirilmelerine karar verildi²⁸. En fazla mübadil yerleştirilen yerlerin başında Antalya gelirken diğer bir yerleşim yeri ise Silifke oldu. Buna rağmen açıkta kalan diğer tütüncüler ise çevre illere gönderildi²⁹.

Hükümetin yaptığı plana göre Yunanistan’dan gelecek tütüncü mübadillerin toplam sayısı 95.000 kişi düzeyindeydi. Yerleştirilmeleri yapılan büyük grupların haricindeki yaklaşık 5.500 kişilik grupların da yerleştirilmesiyle birlikte tütüncülerin yerleştirilme işlemleri tamamlandı. Bahsedilen bu küçük gruplar Malatya ve çevresi ile Amasya, Tokat ve Sivas’a

²³ Erdal, *A.g.t.*, s. 177. ; İskân Tarihçesi, *a.g.e.*, s. 18. ; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 63. ; "Tespit Olunan İskân Mıntıkaları", *Tanin*, 13 Teşrinisani (Kasım) 1923, s. 2.

²⁴ Erdal, *a.g.t.*, s. 157.

²⁵ İskân Tarihçesi, *a.g.e.*, s. 18. ; Behar, *a.g.e.*, s. 63. ; Tanin, *a.g.h.*, s. 3.

²⁶ Erdal, *a.g.t.*, s. 196.

²⁷ İskân Tarihçesi, *a.g.e.*, s. 18. ; Behar, *a.g.e.*, s. 63. ; Tanin, *a.g.h.*, s. 3.

²⁸ Erdal, *a.g.t.*, s. 194.

²⁹ İskân Tarihçesi, *a.g.e.*, s. 18. ; Behar, *A.g.e.*, s. 63. ; Tanin, *a.g.h.*, s. 3.

gönderilerek yerleştirilmeleri sağlandı³⁰. Sayıları yaklaşık 95.000 civarında olan tütüncülerin yerleştirilme işlemlerinin tamamlanması akabinde öncelikli olarak yapılan ilk iş bu tütüncülerin bir an önce üretici/yetiştirici konuma geçirilmelerine çalışılmasıydı. Fakat bu süreç hükümetin planlandığı gibi gitmedi³¹.

Tütün ekim mevsiminin geçmesi, tütüncülerin yukarıda anlatılan sorunlarla karşılaşmaları, ev sıkıntısı gibi sebeplerden dolayı hükümet, 1923 yılı için fazla bir verim beklentisi içine girmedi. Yapılan hazırlıkların büyük çoğunluğu 1924 yılının toplanacak ürünler için oldu.

Tablo 2: Yunanistan'dan Gelen Tütüncü Mübadillerin Yerleştirilecekleri Yerler

Gelecekleri Yerler	Nereye Yerleştirileceği
Drama ve Kavala	Samsun ve çevresine
Serez	Adana ve çevresine
Kozana, Girebene, Naslıç ve Kesriye	Malatya ve çevresine
Kayalar, Karafeyye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gavgili'nin Yunanistan'a kalan köyleri, Yenice-i Vardar, Karacaabat	Amasya, Tokat ve Sivas
Zeytuncü, Dırama, Kavala ve Selanik	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve çevresine
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve çevresi
Preveze ve Yanya	Antalya, Silifke ve çevresine
Midilli, Girit ve çevresindeki adalar.	Ayvalık, Edremit, Mersin ve çevresine

Kaynak: *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, 1932, İstanbul, s. 18.

4. Mübadillerin Üretici Konuma Geçirilmesi

Yunanistan'dan gelen tütüncü mübadillerin her ne kadar yerleştirilmesine özen gösterilse de mübadillerin bir kısmı tütün üretim mevsiminin sonunda getirildikleri ve yerleştirildikleri için tütün ekim dönemine

³⁰ Erdal, *a.g.t.*, ss. 158-164.

³¹ *İskân Tarihçesi*, *a.g.e.*, s. 18. ; Behar, *a.g.e.*, s. 63. ; Tanin, *a.g.h.*, s. 3.

yetişemedi. Bunun yanında asıl mesleklerinin dışında farklı işlere yönlendirilen mübadiller de oldu. Bu mübadillerin bir kısmı tütüncülük yerine zeytinciliğe yönlendirildi. Yılların getirdiği birikimle tütün yetiştiriciliği işi yerine hiç bilmedikleri zeytincilik konusunda bocalama yaşayan mübadiller ek işler yaparak geçimlerini sağlamaya çalıştı. Sonuç olarak özellikle tütün yetiştiriciliğinde 1923 yılı boyunca kayda değer bir üretim sağlanamadı. Çekilen sıkıntılardan dolayı tütüncüler hemen yerleşim yerlerine gönderildi ve üretici konuma geçirilmeye çalışıldı. Bu kapsamda yapılan hazırlıkların büyük çoğunluğu 1924 yılında toplanacak mahsuller için oldu. Hükümet bu konuda mübadillere ekim yapabilmeleri için gerekli olan tohum, araç-gereç vb. destekleri de sağladı³².

Tütüncülerin üretime katılmalarına rağmen özellikle 1923 ve 1924 yıllarında bocalamalar yaşadıkları üretim rakamlarına da yansdı. Bunun sebepleri; tütün işi uğraşan mübadillerin küçük arazilerde tecrübe sahibi olmaları, eski tip üretim tarzını devam ettirmeleri, birçok tütüncünün başka işlere yönlendirmeleri ve sayıca tütün işiyle uğraşan Rum mübadillerin sayısının ülkeye gelen Türk mübadillerin sayısından fazla olmasının yarattığı işçi açıklarıydı. İşçi açıklarının üretimde yarattığı sıkıntıyı anlamak için mübadeledeki rakamlara bakmak bile fikir vermesi açısından yeterlidir. Nüfus mübadelesi ile birlikte Türkiye’den ayrılan 1.200.000 Rum nüfusa karşılık gelen mübadillerin toplam sayısı 500.000’i bile bulmamaktaydı. 395.000 olarak hesaplanan Yunanistan gelecek mübadillerin içerisinde tütüncüler yalnızca 95.000 olarak hesaplanmıştı. Kalan mübadillerin çoğunluğunu ise diğer tarım işçileri oluşturmuştu. Tütüncülerin haricindeki 300.000 kişilik mübadilin 200.000’i çiftçi ve kalan 100.000’i ise bağcı ve zeytinci mübadiller olarak kayıtlara geçti³³.

4.a Tütün İhracatında Mübadillerin Katkısı

Türkiye’ye gelen tütüncü mübadillerin ne derece üretici konuma geçip geçmediğinin anlaşılması bakımından Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki tütün üretim miktarı, çalışan sayısı ve ihracat rakamları gibi istatistiklere göz atılmasının gerekliliği yadsınamaz. Kısaca bu döneme göz atılacak olursa

³² Fahriye Emgili, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, Özel Sayı S: 3, Ankara, Ocak 2014, ss. 109-110.

³³ İskân Tarihçesi, *a.g.e.*, s. 18.

Osmanlı'daki tütün üretim rakamları konusunda eldeki verilerin yetersiz olduğu hemen göze çarpmaktadır. Reji İdaresi adı verilen kurumun 1884'ten itibaren faaliyete geçmesiyle birlikte ancak Osmanlı'da tütün üretimiyle ilgili bilgilere sağlıklı veriler ışığında ulaşılabilmektedir. Bu dönemden önceki tütün üretimiyle ilgili iki farklı kaynaktan gelen bilgilere göre 1866'da tütün üretimi yaklaşık olarak 38.460 ton iken, 1872 yılına gelindiğinde bu sayının yaklaşık olarak 25.640 ton olduğu belirtilmektedir. 1890 yılında ise 27.791 ton olarak gerçekleştirilen tütün üretimi bundan sonraki yıllarda düzenli bir şekilde arttı³⁴.

20. yüzyıla gelindiğinde de üretim miktarı ton bazında artmaya devam etti. 1900 yılında 28.047 ton tütün üretimi yapılırken bu sayı 1905'te 34.178 tona, 1910 yılında ise 58.650 tona çıktı. Ancak, 1911 yılında Trablusgarp Savaşı ile başlayan 11 yıllık arasız savaş dönemi büyük bir düşüşü de beraberinde getirdi. 1915 yılına ait tütün üretim miktarına bakıldığında sayının 12.963 tona düştüğü gözükmektedir. 1910 ile 1915 arasındaki üretim miktarının yaklaşık %80 oranında düşmesinin nedeni 1911'de Trablusgarp, 1912 ile 1913'te Balkan ve 1914'te I. Dünya Savaşlarının yaşanmasıydı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile genel savaş hali sona erince tütüncü çiftçiler de gelecek seneler için ekimlerini yaptı ve bunun sonucunda 1920 yılında üretim yeniden artarak 29.143 ton oldu³⁵.

Tablo 3: Osmanlı Döneminde Tütün Üretimi

Yıllar	Üretim (ton)
1866	38.460
1872	25.500
1890	27.791
1900	28.047
1905	34.178
1910	58.650
1915	12.963

³⁴ Ceylan, *a.g.t.*, ss. 35-36.

³⁵ Tütün Eksperleri Derneği, *a.g.y.*, s. 13.

1920	29.143
------	--------

Kaynak³⁶: İsmail Coşkun Ceylan, *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, ss. 35-36. ; Tütün Eksperleri Derneği, *Bülten*, Sayı: 42, 1999, s. 13.

Osmanlı dönemindeki tütün üretiminin dışında bu üretimin dış ticaret rakamlarındaki yansımalarına bakıldığında ise Reji İdaresinin elindeki kayıtlara göre; 1884 ile 1888 arasındaki dört yıllık dönemde ondan fazla ülkeye ihracat yapılarak bu dönemde ortalama 10.046.6 ton tütün dış pazara satıldı. 1909-1913 arasındaki dört yıllık dönemde ise ihracat rakamları bir önceki döneme göre üç kattan fazla artarak 36.639.1 ton oldu. En fazla yapılan ihracat; iki dönemin ortalaması alınarak 7.844.7 ton ile Avusturya’ya, en az ihracat ise ortalama 14.6 ton ile İsviçre’ye yapıldı. Bu iki dönemde de en fazla ilgi çeken ülke ise ABD oldu. Coğrafi olarak uzak bir konumda olmasına rağmen 1909-1913 yılları arasında ortalama 8.816.2 ton ABD’ye tütün ihracatı yapıldı³⁷.

Tablo 4: Osmanlı Döneminde Tütün İhracatı

Bölgeler/ Ülkeler	1884-1888 Yılları Arası Ortalama (ton)	1909-1913 Yılları Arası Ortalama (ton)
Avrupa	8.719.2	23.838.5
Amerika	10.3	8.816.2
Mısır	893.6	3.345.5
Balkanlar ve İran	408.5	338.4
Diğer	15	300.5
Toplam	10.046.6	36.639.1

Kaynak: İsmail Coşkun Ceylan, *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 40.

Cumhuriyet dönemindeki tütün üretimine ve ticaretine bakıldığında yukarıda da değinildiği gibi bu sektörde I. Dünya Savaşı sonrası toparlanma eğilimi görülmektedir. Bununla birlikte tütün üretiminde en büyük sorun Osmanlı’dan beri devam eden Reji İdaresinin varlığı olmuştur. Reji İdaresi,

³⁶ 1866, 1872 ve 1890 yıllarına ait veriler; Ceylan, *a.g.t.*, s. 36’ dan alınmıştır. 1900, 1905, 1910, 1915 ve 1920 yıllarına ait veriler ise Tütün Eksperleri Derneği, *a.g.y.*, s. 13’ten alınmıştır.

³⁷ Ceylan, *a.g.t.*, s. 40.

Osmanlı Devleti'nde tütün ile ilgili bütün işlerden sorumlu olarak 1884 yılında faaliyete geçen ve yabancıların yönetiminde olan bir kurumdu. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte milli egemenliğe aykırılık oluşturan bu kurumun kaldırılması için girişimlere hemen başlandı. Reji İdaresi'nin kaldırılması konusu bu bağlamda ilk olarak İzmir İktisat Kongresi'nde ele alındı. Kongrede İdarenin kaldırılması öncelikli konu olarak ele alınırken tütün üretimi ve ticaretiyle alakalı diğer konular da görüşüldü. Sonuç olarak; kongrede alınan "*Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları - Madde 1*" kararına binaen Reji İdaresinin kaldırılmasına oy birliğiyle karar verildi³⁸. Alınan karar Reji İdaresine bildirilmiş ve 2 Mart 1925 yılında kabul edilen "*Tütün idarei muvakkatesi ve sigara kâğıdı inhisarı hakkında kanun*"³⁹ ile birlikte Reji İdaresi tamamen kaldırılarak cumhuriyet döneminde Türk tütününün üretimi ve satımı konusunda tek yetkili organ Türk hükümeti oldu⁴⁰.

Mübadele ile birlikte ülkeden ayrılan Yunan tütüncülerin bıraktıkları araziler ve Reji İdaresi'nin koyduğu sınırlamalar kalktıktan sonra tütün ekim alanlarında fazla miktarda artış yaşandı. Örneğin, 1923 yılında yalnız 35.150 hektar tütün ekimi yapılabilir arazi mevcut olarak gözükmemektedir. Yukarıda bahsedilen olumsuzlukların kalkması ve tütüncü mübadillere hükümetçe verilen desteklerin neticesinde 1924 yılında tütün ekimi yapılabilir arazi alanı 1923'e kıyasla yaklaşık iki katına çıktı ve 60.710 hektar oldu. Bu verilerden anlaşılacağı üzere yukarıda belirtilen alan artışının sebebi olarak tütün ekiminin mevsiminde yapılması, tütüncülerin yaşadıkları sorunların görece azalması, mübadelenin her iki tarafında yaşanan iç sorun yok olmaya başlaması ve konut sıkıntısının giderek azalması gibi olaylar gösterilebilir⁴¹.

1925 yılına gelindiğinde Tütün İnhisar İdaresi'nin kurulmasının tütün ekimi yapılabilir arazi alanını doğrudan etkilemesiyle birlikte ekim alanı 66.287 hektar oldu. Bu sayı 1927'ye kadar düzenli bir artış gösterdi. Örneğin, 1926 yılında tütün ekimi yapılabilir arazi alanı 66.287 hektar iken, 1927'ye gelindiğinde ekilebilir tütün arazisi 88.605 hektara dayandı. İstatistiklere de yansdığı gibi tütüncülerin üretime katılmasına büyük önem gösterip her fırsatta teşviklerle destekleyen hükümet bu konuda başarılı oldu ve 1923'te

³⁸ İzmir Büyükşehir Belediyesi, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923*, İzmir, 2001, s. 12.

³⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Kanunlar Dergisi*, Cilt: 3, ss. 69-71.

⁴⁰ BCA, Fon: 30-18-1-1, Yer: 10.36.15.1-2.

⁴¹ Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 153.

35.150 hektar olan tütün ekimi yapılabilir arazi alanı dört yıl içerisinde iki buçuk kat artarak 1927’de 88.605 hektar oldu⁴².

1927 yılından sonraki sürece bakıldığında; 1929 ekonomik krizinin etkilerinin 1928 yılı itibariyle ufaktan hissedilir hale geldiği gözükmemektedir. Bu krizin tarımsal üretime etkisi yalnız tütün sektöründe değil hemen hemen her tarım ürünüde hissedilir oldu. Krizin tütün ekim alanına etkisi ise 1928 yılı itibariyle hemen yansıdı. Bir önceki yıl olan 1927’de tütün ekimi yapılabilir arazi alanı 88.605 hektar iken 1928 yılında ekonomik krizin etkisiyle sayı düştü ve 66.210 hektar oldu⁴³.

1929 yılına gelindiğinde ise ekonomik kriz tam anlamıyla hissedilmeye başlandı. Krizin ilk etkileri hissedildiğinde 66.210 hektar olan 1928’deki tütün ekimi yapılabilir arazi alanı, 1929 yılı itibariyle krizin de etkisiyle sert düşüşler yaşadı. Bahsedilen sert düşüşlerin etkisinde 1929 yılında tütün ekimi yapılabilir arazi alanı 52.647 hektar olarak hesaplandı. Ekim alanındaki bu sert düşüşün üzerine hükümet hemen önlemler aldı. Alınan önlemler ile verilen destekler neticesinde hemen bir yıl sonra ekim alanında yeniden artı yönde değişimler yaşandı⁴⁴.

1930’lu yıllara genel olarak bakıldığında 1930 yılında 70.856 hektar, 1931 yılında 74.683 hektar, 1931 yılında 27.975 hektar, 1933 yılında 51.037 hektar, 1934 yılında 44.706 hektar, 1935 yılında 54.026 hektar, 1936 yılında 84.783 hektar, 1937 yılında 94.499 hektar ve 1938 yılında ise 84.000 hektar alana tütün ekimi yapıldığı gözükmemektedir. Ekim alanındaki değişkenlikten de anlaşılacağı gibi 1930’lu yılların istikrarlı bir şekilde geçmediği görülmektedir⁴⁵.

Tablo 5: Cumhuriyet Dönemi Tütün Ekim Alanları

Yıllar	Ekim Alanı (ha)
1923	35.150
1924	60.710
1925	66.287
1926	70.082

⁴² Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1948, ss. 250-251.

⁴³ DİE, a.g.y., ss. 250-251.

⁴⁴ DİE, a.g.y., ss. 250-251.

⁴⁵ DİE, a.g.y., ss. 250-251.

1927	88.605
1928	66.210
1929	52.647
1930-1938 arası	65.173 (ortalama)

Kaynak⁴⁶: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı, 1948*, ss. 250-251.

Ekim alanındaki büyümenin üretim hacmine yansımaya bakıldığında ise mübadele ile Türkiye'ye gelen tütüncülerin ilk yıl yaşadıkları sorunların etkisiyle 1923 yılında 35.150 hektar tütün arazisi üzerinde 26.000 ton tütün üretimi gerçekleşti. 1924 yılında tütün işiyle uğraşan mübadillerin daha geniş alanda ekim yapması ve hükümetçe verilen desteklerle doğru orantılı olarak miktar 54.000 ton oldu. 1925 yılına gelindiğinde ise üretim hacmi artmaya devam ederek üretim 56.215 ton oldu. Bu yıldan sonra üretim hacminde ufak bir daralmanın kendini göstermesi üzerine 1926'da üretilen tütün miktarı 54.377 ton ile 1924 yılındaki seviyesine geriledi⁴⁷.

1927 yılına gelindiğinde tütüncü mübadillerin yerleşimi ve üretime geçirilmeleri konusundaki sıkıntıların tamamen giderilmesi üretim miktarında patlama yaşanmasına sebep oldu. Bunun sonucunda 69.604 ton gibi rekor sayılabilecek bir tütün üretimi gerçekleşti. Bu üretim miktarı yaklaşık on yıllık bir süreçte cumhuriyetin en yüksek hacimli tütün üretim rakamı olarak kaldı ve 1936'ya kadar geçilemedi. 1927 yılına ait bahsedilen üretim rekorları ekseninde 1928'de de üretim miktarında artış beklendi. Fakat 1929 ekonomik krizini etkisini 1928'den itibaren kademeli olarak hissettirmeye başladı. Bu sebeple azalan tütün ekim alanı, üretim hacmini de orantılı olarak etkiledi. Böylece 1928 yılında üretilen tütün miktarı 1927'ye göre sert bir düşüş yaşadı ve %37 azalarak 43.480 ton oldu⁴⁸.

1929 yılı, ekonomik krizin etkisini tamamen hissettirdiği yıl oldu. Bütün dünyada hissedilen ekonomik kriz yalnız tütün ekim alanlarının azalmasına sebep olmadı. Bu yıldaki tütün üretim miktarı da krizden doğal olarak etkilendi. Ekim alanının azalmasıyla orantılı olarak tütün üretim miktarında sert bir düşüş

⁴⁶ 1923 ve 1924 yılına ait veriler: Doğruel ve Doğruel, *a.g.e.*, s. 153'ten alınmıştır.

⁴⁷ Doğruel ve Doğruel, *a.g.e.*, s. 153. ; *DİE*, *a.g.y.*, ss. 250-251.

⁴⁸ *DİE*, *a.g.y.*, ss. 250-251.

yaşandı ve üretim 30.503 ton oldu. Böylelikle Türkiye’de tütün üretim rakamları tütüncülerin büyük sıkıntılar yaşadıkları 1923 yılına benzer bir seviyeye indi⁴⁹.

1930’lu yılların genel gidişatına bakıldığında, 1929 ekonomik krizine ait etkilerinin silinmeye çalışıldığı, bu sebeple üretim hacminde dalgalanmaların ve bocalamaların yaşandığı gözükmektedir. Yıl bazlı üretim miktarına göz atıldığında 1930’da 47.211 ton tütün üretimi yapılırken, bu sayı bir sonraki yılda da düzenli bir şekilde artmaya devam etti ve üretim miktarı 1931 yılında ton bazında 51.111 oldu. 1932 yılına gelindiğinde ise üretilen 18.040 tonla önceki iki yılın üretim rakamlarına yaklaşamadığı gibi 1929 ekonomik krizindeki üretim miktarından da daha düşük bir tütün üretimi sağlandığı görülmektedir. Böylelikle istatistiki durum savaş dönemi olarak da bilinen 1915-1920 arası dönemdeki tütün üretim rakamlarına kadar geriledi⁵⁰.

Bu yıldan sonra toparlanma belirtileri gözükse de sonraki üç yılda fazla bir artış yaşanmadı. 1933’te 40.148 ton, 1934’te 35.678 ton ve 1935’te 36.004 ton üretim yapıldı ve bu üç yılın ortalama üretimi 37.276 ton oldu. Sözü edilen üç yılın sonunda ise ekim alanlarının yeniden genişletilmesiyle birlikte tütün üretiminde yeniden rekor kırıldı. Örneğin, 1936 yılında 84.783 hektar tütün üretim alanında toplam 74.059 ton tütün üretildi. Cumhuriyet tarihinin bu en fazla üretim sağlanan yılı, 1950’deki 93.328 ton üretime kadar geçilemedi. Son olarak 1937 ve 1938’deki tütün üretim miktarlarına bakıldığında ise 1937’de 72.676 ton ve 1938’de 58.800 ton tütün üretiminin sağlandığı sayılara yansdı⁵¹.

Tablo 6: Cumhuriyet Dönemi Tütün Üretim Hacmi

Yıllar	Üretim Miktarı (ton)
1923	26.000
1924	54.000
1925	56.215
1926	54.377
1927	69.604

⁴⁹ DİE, a.g.y., ss. 250-251.

⁵⁰ DİE, a.g.y., ss. 250-251.

⁵¹ DİE, a.g.y., ss. 250-251.

1928	43.480
1929	30.503
1930-1938 arası	48.525 (ortalama)

Kaynak⁵²: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1948, ss. 250-251.

Cumhuriyet dönemindeki tütün ekim alanı ve tütün üretim hacminin yıllara göre azalıp artmasıyla orantılı olarak ihracat rakamları da azalıp artmıştır. Örneğin, tütün ihracatının 1923'ten itibaren sürekli bir artış gösterdiği hususu bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından da ifade edilmektedir⁵³. Cumhuriyetin ilk on yılındaki ihracat kalemlerine bakıldığında tütün satımının oldukça önemli bir yer edindiği gözükmektedir. Öyle ki; Türkiye'nin 1923-1929 arası ihracatının %40'ını yalnızca tütün ve kuru üzüm oluşturmuyordu⁵⁴.

1930'lu yıllardaki tütün ihracat rakamları incelendiğinde elimizdeki ilk veri 1932 yılına aittir. Buna göre 1932'de 30.777 ton tütün ihracatı yapıldı. Fakat 1932 yılı için üretim miktarına bakıldığında üretim ve ihracat rakamları arasında bir çelişki hemen göze çarpmaktadır. Şöyle ki; 1932'de üretilen tütün miktarı 18.040 ton olarak hesaplanmasından dolayı ihracatının 30.777 ton olarak gerçekleştirilmesi maddi olarak imkansızdır⁵⁵. 1933 yılına gelindiğinde 20.664 ton tütün ihraç edilmesinin yanında aynı yıl 40.148 ton üretim yapıldığı dikkate alınırsa bütün üretimin yaklaşık yarısının dış pazarlara satıldığı gözükmektedir. Bu durum da Türk tütün sektörünün dış pazarda iyi bir konumda olduğunun tespitidir. Geri kalan yıllara da göz atıldığında; 1934 yılında 23.751 ton, 1935'te 22.695 ton, 1936'da 26.324 ton ve 1937'de 39.700 ton tütün ihracatı yapılmıştır. 1932-1937 yılları arası altı yıllık tütün ihracat rakamının ortalaması ise 27.318 ton oldu⁵⁶.

⁵² 1923 ve 1924 yılına ait veriler: Doğruel ve Doğruel, *a.g.e.*, s. 153'ten alınmıştır.

⁵³ Doğruel ve Doğruel, *a.g.e.*, s. 152.

⁵⁴ Arı, *a.g.e.*, s. 128.

⁵⁵ Buradaki bu tezatlık ile ilgili bir tahminde bulunmak istiyoruz. Bu da 1931'de üretilen 51.111 ton tütüne ait ihracat rakamlarının 1931 yılı istatistiğine yetişmeyip bir sonraki yıl olan 1932 yılı istatistiklerine yansımış olma ihtimalidir. Fakat bu tahminimizi destekleyecek bir veri elde bulunmamaktadır. Nihayetinde 1932 yılına ait üretim veya ihracat rakamlarında bir karmaşıklığın olduğu da açıktır.

⁵⁶ Ceylan, *a.g.t.*, s. 57.

Tablo 7: Cumhuriyet Dönemi Tütün İhracat Rakamları

Yıllar	İhracat Rakamları (ton)	İhracat Değeri (Milyon TL)	Toplam İhracat İçerisindeki Oranı (%)
1932	30.777	101	26.6
1933	20.664	95	22.2
1934	23.751	92	14.0
1935	22.695	95	19.5
1936	26.324	117	20.6
1937	39.700	120	35.8

Kaynak: İsmail Coşkun Ceylan, *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 57.

4.c Cumhuriyet Döneminde Tütüncülükle Meşgul Köy ve Üretici Sayısı

1923 Nüfus Mübadelesiyle birlikte gelen tütüncü mübadillerin tütün üretimi yapılan köy sayısına ve tütüncülük işi ile uğraşan çiftçi sayısına etkilerine göz atılması, konu bütünselliğinin sağlanması noktasında gereklidir. 1923’ün sonunda başlayan nüfus mübadelesiyle birlikte hükümetin yaptığı tahminlere göre 95.000 tütüncünün mübadil sıfatıyla Türkiye’ye geleceğinin hesaplandığından yukarıda bahsedilmişti. Buna rağmen mübadelenin başladığı ve ilk tütüncülerin ülkeye geldiği yıl olan 1923 yılında ve bunu takip eden 1924 ve 1925’te kaç köyün tütün ekimiyle meşgul olduğuna dair elde bir veri bulunmamaktadır.

Tütün Eksperleri Derneği’nin 1999 yılında 42. sayı olarak çıkarttığı *Bülten*’de tespit edilen istatistiklere göre; 1925 yılında tütüncülük ile uğraşan çiftçi sayısı 179.000 kişidir. Çiftçi sayısındaki yaşanan artışı göstermesi bakımından 1920 yılındaki rakamlara bakıldığında ise tütün ekimiyle uğraşan çiftçi sayısının 100.000 kişi olduğu görülmektedir. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere beş yıllık süre içerisinde tütün ekimiyle uğraşan çiftçi sayısının mübadele ile birlikte gelen tütüncülerin de etkisiyle %79 arttığı görülmektedir⁵⁷.

1930 yılından itibaren artık kaç köyün tütün ekimiyle meşgul olduğu bilinmektedir. Buna göre 1930’da tütün ekimi yapılan köy sayısı 5.082 olarak hesaplanırken tütüncülük ile uğraşan çiftçi sayısı ise 99.793 kişi olarak

⁵⁷ *Tütün Eksperleri Derneği, a.g.y., s. 13.*

hesaplandı. 1925'te 179.000 tütün üreticisi olduğu düşünüldüğünde 1930'daki sayının 99.793 kişi olarak tespit edilmesi tütüncülükle uğraşanların sayısında yaklaşık yüzde 79'luk bir düşüş yaşandığını göstermektedir. Beş yıllık süreçte %79'luk düşüşün yaşanmasında temel payın 1929 Dünya Ekonomik Krizi olduğu ifade edilebilir. Üretim alanı ve üretim miktarında 1928'den itibaren hissedilen ve bu etkiyle 1928 ile 1929 yıllarında sert düşümlere sebep olan 1929 krizinin tütüncülük ile uğraşan üretici sayısını da etkilemiş olması kuvvetle ihtimaldir⁵⁸.

Son olarak gelecek yıllara ait tütün üretimi yapılan köy sayısı ve tütüncülük işi ile uğraşan üretici sayısı istatistiklerine göz atılırsa 1935'te tütün üretimi yapılan köy sayısının 4.332, 1940'ta ise sayının daha da düşerek 4.249 olduğu gözükmektedir. Bu yıllardaki tütüncülük işi ile uğraşan üretici sayısı ise 1935'te 101.799 kişi iken 1940'ta ise bu sayının 135.241 kişi olarak hesaplandığı görülmektedir⁵⁹.

Tablo 8: Cumhuriyet Döneminde Tütüncülükle Meşgul Köy ve Çiftçi Sayıları

Yıl	Köy Sayısı	Üretici Sayısı
1920	-	100.000
1925	-	179.000
1930	5.082	99.793
1935	4.332	101.799
1940	4.249	135.241

Kaynak: Tütün Ekspertleri Derneği, *Bülten*, Sayı: 42, 1999, s. 13

SONUÇ

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” ile birlikte yalnızca demografik değişimlerin yaşanmadığı, bunların yanında siyasi, iktisadi ve sosyolojik değişimlerin de yaşandığı açıktır. Antlaşmayla birlikte her iki devlet de mümkün olan en kısa sürede kendi içlerinde bulunan “istenmeye nüfus”u eritmeye çalışmıştır. Buna yönelik her iki

⁵⁸ Tütün Ekspertleri Derneği, *a.g.y.*, s. 13.

⁵⁹ Tütün Ekspertleri Derneği, *a.g.y.*, s. 13.

ülkece mübadele hazırlıklarına hemen başlanmış ve ilk olarak gelecek mübadillerin nerelere yerleştirileceği de belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için ülke coğrafyası ise yerleşim alanı olarak on bölgeye ayrıldı. Gelecek mübadillerin yerleştirilmelerinde ise mübadilin göç etmeden önce hangi işle meşgul olduğu dikkate alındı. Hükümet dikkat edeceği bu husus için bir çalışma yapmayı da gerekli gördü. Yapılan çalışma neticesinde, tütün, çiftçi, bağcı ve zeytinci olmak üzere yaklaşık 395.000 mübadilin Türkiye’ye geleceği tespit edildi.

Türkiye’ye gelecek olan yaklaşık 395.000 mübadilin 95.000’i tütün işiyle uğraşan mübadillerdi. Bunların bir an önce getirilip ülkenin Karadeniz ve Ege gibi tütün ekimi yapılabilir bölgelerine yerleştirilmeleri ve üretici konuma geçirilmeleri hükümet nezdinde büyük önem gördü. Bu sebeple adı geçen mübadiller ülkeye geldikten sonra Samsun ve çevresi ile İzmir ve çevresine gönderildi. Yerleştirilmek için buralara gönderilen mübadiller çeşitli zorluklarla da karşılaştı. Kimileri barınmak için boş ev bulamadı, kimileri ise tütün ekim mevsiminin geçmesinden dolayı asıl işlerini icra edemeyip yan işlere girişti. Bütün bunların yanında tütüncü mübadiller hükümetin katı yerleşim politikasından ve Yunan tarafının anlayışsız tavırlarından dolayı da mağdur duruma düştü.

1923 yılında tütün ekiminden istenilen verimin yukarıda bahsedilen gerekçelerden dolayı sağlanamaması fakat 1924 itibariyle sorunlarının bir kısmı çözümlenen tütüncülerin ekimlerini yapmasıyla birlikte tütün ekim alanlarında ve üretim rakamlarında artışlar meydana geldi. Dört sene boyunca düzenli bir şekilde ekonomiye de katkıda bulunan tütüncülerin karşılaştığı diğer önemli sorun 1928’den itibaren etkisi hiss ettiren ve en büyük etkiyi 1929’da yapan, bütün dünyanın etkilendiği 1929 Dünya Ekonomik Krizi oldu. Krizin ağır sonuçları beş yıl boyunca etkisini hiss ettirdi. Ancak 1933 yılına gelindiğinde krizin etkisi hafifledi ve tütüncüler yeniden ekim yapıp 1930’lu yıllar boyunca üretim yapmaya devam etti.

Yukarıda bahsedilen bütün sorunlar ve aşamalar sonucunda Yunanistan’dan 1923 nüfus mübadelesiyle birlikte gelen tütüncü mübadillerin üretimde bulunmak ve ihracatla malını dış pazarda satmak yoluyla Türk ekonomisine yadsınamaz katkılar sağladıkları kabul edilmesi gereken bir gerçektir. O yıllarda başlayan tütüncülüğün cumhuriyet dönemindeki serüveni, önemini ve etkisini o derece sürdürmüştür ki günümüzde dahi tütün önemli ihraç kalemlerinden biri olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon: 30-10-0-0 / Yer: 123.876.20.1-5.

BCA, Fon: 30-18-1-1 / Yer: 10.36.15.1-2.

BCA, Fon: 272-0-0-14, Yer: 76.28.15.1-11.

BCA, Ana Fon: 130-0-0-0 / Alt Fon: 130-16-12-2.

II. Resmi Yayınlar

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1948.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Kanunlar Dergisi*.

Cilt: 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Zabıt Ceridesi*.

Devre: 2, Cilt: 9.

Devre: 2, Cilt: 10.

III. Süreli Yayınlar

“Tespit Olunan İskân Mıntıkaları”, *Tanin*, 13 Teşrinisani (Kasım) 1923.

Tütün Eksperleri Derneği, Bülten, Sayı: 42, 1999.

IV. Kitaplar

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.

Doğruel, Fatma ve Doğruel, A. Suut, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Erdal, İbrahim, *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1930)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923*, İzmir, 2001.

İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Şahingiray, Özel (Hazırlayan), *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*, Doğu Limited Ortaklığı Matbaası, Ankara, 1954.

V. Makaleler

Çapa, Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskanı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 05, Ankara, 1990.

Emgili, Fahriye, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli İktisadının Oluşumundaki Etkisi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, Özel Sayı S: 3, Ankara, Ocak 2014.

Tepealtı, Fahrettin, “Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı”, *Coğrafya Dergisi*, Sayı: 39, İstanbul, 2019.

VI. Tezler

Ceylan, İsmail Coşkun, *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995.

